

POLICIJAS TIESĪBU APAKŠNOZARE

POLICIJAS DARBĪBAS PRINCIPI POLICIJAS TIESĪBĀS

*Dr. iur. Aleksandrs Matvejevs,
Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes
Tiesību katedras asociētais profesors, Latvija*

Abstract

The author of the article study problems of enforcement and implementation of principles in activities of police and mechanisms of implementation of principles in activities conducted by police. Its mean that the operations of the police shall be organised observing lawfulness, humanism, human rights, social justice, transparency and an undivided authority, and relying on the assistance of the public. The police shall protect the rights and lawful interests of persons irrespective of their citizenship, social, economic and other status, race and nationality, gender and age, education and language, attitude towards religion, political and other convictions. The police, by its operations, shall ensure the conformity with the rights and freedoms of persons. Restriction of such rights and freedoms shall be permitted only on the basis of law and in accordance with procedures specified in law. Author discloses the meaning and content of the principles of the organization and activities of the police, enshrined in the law. The authors also stress out particular disadvantages of law "On Police" and make suggestions how to improve it.

Keywords: police activities, principle, police law.

Ievads

Likuma „Par policiju”¹ 5. panta pirmā daļa nosaka, ka policijas darbība tiek organizēta, ievērojot likumību, humānismu, cilvēka tiesības, sociālo taisnīgumu, atklātumu, vienvadību un balstoties uz iedzīvotāju palīdzību.

Svarīgākā pētāmā jautājuma problēma ir tā, ka likuma „Par

policiju” 5. panta pirmā daļa nav pārskatīta kopš tās stāšanās spēkā 1991. gada 4. jūnijā. Tomēr šie principi būtu jāvērtē kopsakarībā ar 2003. gada Valsts pārvaldes iekārtas likumā² noteiktajiem valsts pārvaldes principiem. Izvērtējama būtu arī nepieciešamība iekļaut likumā „Par policiju” autentisku policijas darbības principu interpretāciju, jo esošajā redakcijā principi ir skaidroti tikai dažreiz.

Ņemot vērā augstāk minēto, *pētījuma mērķi* ir apkopot un analizēt policijas darbības principus un noskaidrot to interpretācijas iespējas.

Mērķa sasniegšanai jāizpilda šādi *pētījuma uzdevumi*: apskatīt policijas darbības principu tiesisko regulējumu, veikt policijas darbības principu skaidrojumu.

Pētījuma objekts: policijas darbības principu nozīme policijas darba pilnveidē.

Pētījuma priekšmets: policijas darbības principu tiesiskais regulējums.

Pētījums mērķa sasniegšanai izmantotas šādas *zinātniski pētnieciskās metodes*: analītiskā metode – analizējot policijas darbības principu normatīvo regulējumu, kā arī analizējot to būtību; induktīvā un deduktīvā metode – izdarot secinājumus par policijas darbības principiem un to pilnveidošanas nepieciešamību.

Pētījuma zinātniskā novitāte ir saistīta ar to, ka, analizējot policijas darbības principus, tiks identificētas problēmas, izvirzīti priekšlikumi tiesiskā regulējuma pilnveidošanai.

Policijas darbības principu raksturojums

Juridisko terminu vārdnīcā vārds tiesību principi (lat. *principum* – pamats, pirmsākums) tiek skaidrots kā tiesību normā izteiktās galvenās idejas, kas raksturo tiesību būtību un specifiskās īpatnības (kārtības, brīvības, likumības, miera, kompromisa, humānisma, demokrātisma, taisnības un atbildības par vainu, uzticības u. c. principi). Tie iedalās vispārējos, nozaru un starpnozaru principos. Vispārējie principi – galvenās pamatidejas, kas atklāj tiesību kā sabiedrisko attiecību regulatora īpatnības kopumā. Nozaru principi – galvenās idejas, kas raksturo konkrētas tiesību nozares (administratīvās tiesības, policijas tiesības u. c.). Starpnozaru principi – galvenās idejas, kas attiecas uz radniecīgām tiesību nozarēm³.

Policijas darbības principiem ir sena vēsture⁴, bet būtībā tie nosaka policijas pārvaldes organizācijas un darbības pamatnoteikumus. Tie

parasti ir tiesību principi, taču par policijas darbības principiem var atzīt arī vadības zinātnes principus, piemēram, policijas darbības efektivitātes⁵ un pat ētikas principus, piemēram, Valsts policijas ētikas kodeksā⁶ noteiktos ētikas pamatprincipus. Par policijas darbības principiem var uzskatīt gan plaši atzītus vispārējos tiesību principus, piemēram, tiesiskuma principu, tiesiskās vienlīdzības principu, samērīguma principu, gan arī tādus tiesību principus, kas ir raksturīgi tieši policijas tiesībām.

Policijas darbības principi var būt noteikti normatīvajos tiesību aktos, taču policijas darbībā var būt nozīmīgi arī tiesību aktos neminēti tiesību principi, kuri tiek atklāti, atvasināti un attīstīti, piemēram, policijas taktikas⁷ vai tiesu prakses ietvaros, kā arī tiesību zinātnes ieteikti principi.

Tātad saskaņā ar likuma „Par policiju” 5. panta pirmajā daļā noteikto policijas darbība tiek organizēta, ievērojot likumību, humānismu, cilvēka tiesības, sociālo taisnīgumu, atklātumu, vienvadību un balstoties uz iedzīvotāju palīdzību⁸.

Analizēsim šos principus. *Likumība* ir likumu un citu normatīvo aktu stingra, precīza un vienveidīga ievērošana un izpildīšana visu valsts iestāžu, amatpersonu, sabiedrisko organizāciju un personu darbībā. Likumības ievērošanu nodrošina iestādes, piemēram, valsts kontrole, prokurora uzraudzība, kā arī šādas juridiskās garantijas: likumdošanas aktu pilnveidošana, tiesībpārkāpumu profilakse, juridiskā atbildība, atklātība tiesvedības procesā un iestāžu darbībā u. c.

Ar likumību cieši saistīta:

1) likuma virsvadība – likuma vadošā loma normatīvo aktu sistēmā; likumam jāatbilst arī tiesību realizācijas aktiem – piemērošanai, ievērošanai, izpildīšanai un izmantošanai;

2) vispārība – normatīvais regulējums ir vienots visā valsts teritorijā un attiecas uz visiem subjektiem;

3) lietderība – nozīmē stingru, likuma robežās nepieciešamu optimālo variantu izvēli tiesību jaunrades un tiesību realizācijas procesā;

4) realitāte – tiesību priekšrakstu faktiskās izpildes nodrošināšana, atbildības par nodarīto pārkāpumu nenovēršamība⁹.

Humānisms (lat. *humanus* – cilvēcis) ir:

1) Uzskatu sistēma, kuru caurstrāvo mīlestība, cieņa pret cilvēku, indivīdu, personību, rūpes par viņa labklājību. Par augstāko

vērtību atzīst cilvēku, viņa dzīvi un dzīvību, aizstāv cilvēka tiesības pilnvērtīgi attīstīt personību, viņa tiesības uz brīvību, laimi un cieņu;

- 2) Sociālpolitiskās darbības ideāls, kas ietver rūpes par cilvēku materiālo un garīgo labklājību, sociālo taisnīgumu;
- 3) Atskaites sistēma politisku, sociālu, ekonomisku u. c. mērķu, darbības norišu, pārkāpumu vērtējumā, kas noliedz un atmasko šauru pašmērķību un nerēķināšanos ar cilvēku, viņa īpatnībām un interesēm¹⁰.

Likuma „Par policiju” 5. panta otrā daļa nosaka vienlīdzības principu, proti, policija aizsargā personu tiesības un likumīgās intereses neatkarīgi no to pilsonības, sociālā, mantiskā un cita stāvokļa, rases un nacionālās piederības, dzimuma un vecuma, izglītības un valodas, attieksmes pret reliģiju, politiskās un citas pārlicības.

Cilvēka tiesības – cilvēktiesību ievērošanas jeb cilvēktiesību aizsardzības princips ir cieši saistīts gan ar tiesiskas valsts principu, gan demokrātijas principu, jo mūsdienās par modernu demokrātisku un tiesisku valsti var uzskatīt tikai tādu valsti, kurā tiek nodrošināta cilvēktiesību ievērošana. Cilvēktiesību ievērošanas pienākums ir noteikts arī Latvijas Republikas Satversmes 89. pantā, proti, valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar Latvijas Republikas Satversmi, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskiem līgumiem¹¹. Cilvēktiesības modernā demokrātijā un tiesiskā valstī ir jāievēro visiem valsts varas atzariem, visām valsts institūcijām, tātad – arī policijai.

Cilvēktiesību ievērošanas princips rada trīs pamatpienākumus:

- 1) Ievērot (šaurā nozīmē), jeb respektēt cilvēktiesības, proti, pienākumu atturēties no iejaukšanās attiecīgajās tiesībās.
- 2) Aizsargāt cilvēktiesības, proti, pienākumu aizsargāt attiecīgās tiesības no citu privātpersonu iejaukšanās tajās.
- 3) Nodrošināt cilvēktiesību īstenošanu, proti, pienākumu veikt konkrētus aktīvus, pozitīvus pasākumus attiecīgo tiesību īstenošanā.

Policijas darbinieki pārāk bieži uzskata cilvēktiesības par šķērslī, nevis par sava darba pamatprincipu. Attīstītā sabiedrībā policiju uzskata par pakalpojuma sniedzēju, nevis spēku. Šis viedoklis iekļaujas tādas demokrātiskas valsts jēdzienā, kas pamatojas uz tiesiskumu un respektē cilvēktiesības¹². Šis viedoklis atbilst policijas darbības tradicionālajiem mērķiem, piemēram, sabiedriskās kārtības

uzturēšana un noziegumu novēršana¹³. Cilvēktiesībās balstīta policijas darbība demokrātiskā sabiedrībā ir nozīmīga saistībā ar policijas īpašo monopolu spēka pielietošanā, kas vienmēr ietver profesionālismu, striktu atbilstību likuma prasībām, iekšēju un ārēju atbildību, pārskatāmību, uzticēšanās pilnu sabiedrības atbalstu.

Pienākums ievērot cilvēktiesības nozīmē to, ka policijas darbiniekiem ir pienākums aizsargāt cilvēktiesības, proti, veikt konkrētus organizatoriskus un operatīvus pasākumus, lai garantētu cilvēktiesību izmantošanu. Tas ir pienākums aizsargāt cilvēktiesības no jebkuriem draudiem, tostarp draudiem, kas rodas starppersonu attiecībās. Piemēram, konstatējot vardarbību ģimenē, policijai ir pienākums rīkoties, lai aizsargātu tiesības uz dzīvību un tiesības uz fizisko neaizskaramību, kā arī gādāt par upura drošību. Nepamatota policijas nespēja aizsargāt apdraudētu personu veido cilvēktiesību pārkāpumu. Cilvēktiesību ievērošanas pienākums liek policijai rūpīgi izmeklēt jebkuras situācijas, kur ir pārkāptas tiesības uz dzīvību vai tiesības uz neaizskaramību, neatkarīgi no tā, kurš varētu būt vainīgais.

Sociālais taisnīgums. Juridiskajā doktrīnā atzīts, ka mūsdienu valstij ir jāspēj rūpēties par sociālo taisnīgumu, cilvēka cienīgiem dzīves apstākļiem un vispārējo labklājību, saglabājot pēc iespējas plašu darbības telpu radošai personības attīstībai¹⁴. Satversmes tiesa ir norādījusi, ka Latvija ir sociāli atbildīga valsts, proti, tāda valsts, kas likumdošanā, pārvaldē un tiesas spriešanā cenšas iespējami plaši īstenot sociālo taisnīgumu. Sociāli atbildīgas valsts mērķis ir sabiedrībā izlīdzināt būtiskākās sociālās atšķirības un katrai iedzīvotāju grupai nodrošināt atbilstošu dzīves standartu¹⁵.

Atklātums. Mūsdienu demokrātiskas un tiesiskas valsts uzdevums ir kalpot sabiedrības interesēm. Līdz ar to arī policijai ir jādarbojas sabiedrības interesēs. Atklātība valsts pārvaldē ir viena no demokrātiskas valsts vērtībām, jo tā ļauj sabiedrības locekļiem uzzināt par policijas darbību. Atklātuma princips ir noteikts likuma „Par policiju” 6. pantā – „Atklātums policijas darbībā”. Minētā panta pirmajā daļā noteikts, ka *policija dienesta interesēs par savu darbību informē valsts, pašvaldību iestādes un iedzīvotājus*. Diskutējams ir minētajā likuma normā lietotais termins: „dienesta intereses”. Šāds atklātuma principa formulējums ir pretrunā noteiktajiem principiem, proti, Valsts pārvaldes iekārtas likuma 10. panta ceturtajā daļā noteikts, ka *valsts pārvaldei, atsevišķai iestādei vai amatpersonai,*

īstenojot valsts pārvaldes funkcijas, nav savu interešu. Bet šā panta septītajā daļā teikts, ka valsts pārvaldes pienākums ir informēt sabiedrību par savu darbību. Tas attiecas it īpaši uz to sabiedrības daļu un tām privātpersonām, kuru tiesības vai tiesiskās intereses īstenotā vai plānotā darbība skar vai var skart.

Sabiedrības piekļuve valsts pārvaldes iestāžu rīcībā esošajai informācijai notiek saskaņā ar „Informācijas atklātības likumā”¹⁶ noteikto. Likums nosaka vienotu kārtību Latvijas Republikā, kādā fiziskas un juridiskas personas valsts pārvaldes iestādēs ir tiesīgas iegūt informāciju un iegūto informāciju izmantot. Viens no likuma pamatprincipiem ir informācijas pieejamība sabiedrībai visos gadījumos, kad likumā nav noteikts citādi. Likumā informācija klasificēta vispārpieejamā informācijā un ierobežotas pieejamības informācijā.

Ierobežotas pieejamības informācijas statuss saskaņā ar likuma 5. panta pirmo daļu ir tādai informācijai, *kura ir paredzēta ierobežotam personu lokam sakarā ar darba vai dienesta pienākumu veikšanu un kuras izpaušana vai nozaudēšana šīs informācijas rakstura un satura dēļ apgrūtinā vai var apgrūtināt iestādes darbību, nodara vai var nodarīt kaitējumu personu likumiskajām interesēm.*

Valsts noslēpuma jēdziens, valsts noslēpuma glabāšanas un izmantošanas kārtība un tā aizsardzība noteikta likumā „Par valsts noslēpumu”¹⁷. Likuma nosacījumi neattiecas uz valsts noslēpuma statusam neatbilstošu informāciju, kurai tomēr citos likumos vai Ministru kabineta noteikumos paredzēta īpaša izmantošanas kārtība un izplatīšanas liegums. Pieeja valsts noslēpumam ir atļauta tikai tām personām, kurām saskaņā ar veicamajiem dienesta pienākumiem vai konkrētu dienesta uzdevumu ir nepieciešams veikt darbu, kas saistīts ar valsts noslēpuma izmantošanu vai tā aizsardzību, un kuras saņēmušas speciālu atļauju. Sprototams, ka minētais likums neparedz iespēju valsts pārvaldes iestādei jebkādā sadarbības formā ar sabiedrību sniegt tai valsts noslēpumam atbilstošas ziņas.

Likuma „Par policiju” 6. panta otrajā, trešajā un ceturtajā daļā noteikts, ka policijai aizliegts izpaust ziņas, kuras ir valsts vai cits ar likumu īpaši aizsargāts noslēpums, kuras satur komercnoslēpumu vai patentu noslēpumu. Aizliegts izpaust pirmstiesas izmeklēšanas datus bez prokurora vai izmeklētāja tiešā priekšnieka atļaujas, kā arī materiālus, kuri ir pretrunā nevainīguma prezumpcijai. Policijai aizliegts izpaust ziņas, kuras aizskar cilvēku personisko dzīvi, kā arī

fizisko un juridisko personu godu un cieņu, ja šī darbība nenotiek tiesiskās kārtības nostiprināšanas un izmeklēšanas interesēs. Policijai ir jāatsauc ziņas, ko tā izplatījusi par iestādēm, privātpersonām un personu apvienībām, ja tās neatbilst patiesībai. Atsaukums mēneša laikā jāizplata tādā pašā veidā, kādā tika izplatītas nepatiesās ziņas.

*Vienvadība, tātad vienpersonīga vadība¹⁸. Tāda, ko īsteno viena persona¹⁹. Valsts pārvaldes iekārtas likuma 32. panta trešajā daļā noteikts, ka *tiešās pārvaldes amatpersona ir augstāka pārvaldes amatpersona attiecībā uz visu tai padoto hierarhiski zemāku līmeņu tiešās pārvaldes amatpersonām*. Saskaņā ar Valsts policijas nolikuma²⁰ 3. punktu Valsts policiju vada Valsts policijas priekšnieks. Valsts policijas priekšnieks veic Valsts pārvaldes iekārtas likumā noteiktās tiešās pārvaldes iestādes vadītāja funkcijas. Valsts pārvaldes iekārtas likuma 17. panta pirmajā daļā noteikts, ka *tiešās pārvaldes iestādes vadītājs organizē iestādes funkcijas pildīšanu un atbild par to, vada iestādes administratīvo darbu, nodrošinot tā nepārtrauktību, lietderību un tiesiskumu*.*

No likuma "Par policiju" 5. panta pirmās daļas izriet arī, ka *policijas darbība tiek organizēta, balstoties uz iedzīvotāju palīdzību*. Valsts policija bez iedzīvotāju palīdzības nevar efektīvi atklāt noziedzīgos nodarījumus un atrisināt ar noziedzīgu nodarījumu un citu likumpārkāpumu novēršanu saistītās problēmas. Valsts pārvaldes iekārtas likuma noteiktā mērķa sasniegšanai iestāde savā darbībā iesaista sabiedrības pārstāvjus (sabiedrisko organizāciju un citu organizētu grupu pārstāvjus, atsevišķas kompetentas personas), iekļaujot viņus darba grupās, konsultatīvajās padomēs vai lūdzot sniegt atzinumus.

Nodrošinot sabiedrības līdzdalību savā darbībā, iestāde var izmantot arī citus normatīvajos aktos noteiktos, bet Valsts pārvaldes iekārtas likuma 48. pantā neminētus sabiedrības iesaistīšanas veidus. Bet likuma „Par policiju” 7. pantā diezgan vispārīgi noteikts, ka policija sadarbojas ar iestādēm, privātpersonām un personu apvienībām.

Kopsavilkums

Apkopojot, var secināt, ka policijas darbību un pārvaldi regulējošajām tiesību normām jāiekļaujas vispārējos tiesību principos. Šis apstāklis norāda uz to, ka sabiedrisko attiecību regulējumam

policijas darbības jomā ir nepieciešama jauna koncepcija, jauns tiesiskais regulējums.

Likums „Par policiju” dažādās jomās vairs neatbilst mūsdienu demokrātiskas valsts prasībām. Būtiskākais ir tas, ka tajā nav iestrādāti Valsts pārvaldes iekārtas likumā noteiktie principi, kā arī nav dots likumā „Par policiju” iekļauto policijas darbības principu skaidrojums.

Policijas darbības principi būtu jāsakārto noteiktajā sistēmā.

Šādu sistēmu varētu veidot:

- organizatoriskie principi;
- tiesību principi.

Organizatoriskie principi aptver divas grupas:

- policijas pārvaldes organizācijas principus;
- policijas darbības principus.

Policijas pārvaldes organizācijas principiem atbilst: teritorialitāte, padotība (institucionālā padotība un funkcionālā padotība), vadība (vienvadība) u. c.

Policijas darbības principiem jānosaka policijas īstenotās darbības principi: policija pilda izpildvaras administratīvās funkcijas (valsts pārvaldes funkcijas), operatīvās darbības un kriminālprocesuālās darbības.

Savukārt katrs policijas īstenotās darbības veids atbilst funkciju ietvaros pastāvošajiem tiesību principiem.

Atsauces

- ¹ Par policiju. 04.06.1991. likums/Ziņotājs, 15.08.1991.
- ² Valsts pārvaldes iekārtas likums. 06.06.2002. likums/LV, 94 (2669), 21.06.2002. Ziņotājs, 25.07.2002.
- ³ Juridisko terminu vārdnīca. – Rīga: Nordik, 1998, 269. lpp.
- ⁴ Lentz S.A., Chaires R.H. The invention of Peel’s principles: A study of policing ‘textbook’ history. Journal of Criminal Justice, Volume 35, Issue 1, January–February 2007, Pages 69-79.
- ⁵ Sk.: Matvejevs A. Valsts policijas darbības efektivitātes vērtēšanas tiesiskie kritēriji. Administratīvā un Kriminālā Justīcija, 2005., nr. 3., 60.– 66. lpp. Matvejevs A. Policijas darbības efektivitātes satura analīze. Administratīvā un Kriminālā Justīcija, 2009., nr. 3-4., 46.– 57. lpp.
- ⁶ Valsts policijas ētikas kodekss. Valsts policijas 2014. gada 16. septembra iekšējie noteikumi Nr. 36. Pieejams: <http://www.vp.gov.lv/?id=813&rd=1&said=813&rd=1> [skatīts 12.01.2019.].
- ⁷ Sk.: Matvejevs A. Policijas taktika – jēdziens un principi. Daugavpils Universitātes 54. starptautiskās zinātniskās konferences materiāli//

- Proceedings of the 54th International Scientific Conference of Daugavpils University. – Daugavpils: Daugavpils Universitāte, 2013. 435. – 443. lpp. Pieejams: https://www.dukonference.lv/files/proceedings_of_conf/54konf_proceedings.pdf [skatīts 12.01. 2019.].
- ⁸ Salīdzinājumam skat. arī Igaunijas regulējumu Police and Border Guard Act – <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/512112013003/consolide/3/consolide> un Lietuvas regulējumu – Lietuvos Respublikos policijos įstatymas. <https://www.e-tar.lt/portal/en/legalAct/TAR.CA89372D00AA/AuKzIEtCTs>
- ⁹ Juridisko terminu vārdnīca. – Rīga: Nordik, 1998., 142. lpp.
- ¹⁰ Turpat, 80. – 81. lpp.
- ¹¹ Latvijas Republikas Satversme. 15.02.1922. likums/ LV, 43, 01.07.1993., Ziņotājs, 6, 31.03.1994.
- ¹² Sk.: Indrikovs Z. Policijas jēdziens demokrātiskā valstī. Sabiedrības drošība un prevencija policijas tiesībās. Administratīvā un Kriminālā Justīcija, 2007., nr. 3., 13.– 21. lpp.
- ¹³ Sk.: Matvejevs A. Sabiedrības drošība un prevencija policijas tiesībās. Administratīvā un Kriminālā Justīcija, 2017., nr. 2., 4.– 10. lpp.
- ¹⁴ Čipeliuss R. Vispārējā mācība par valsti. – Rīga: Izdevniecība AGB, 1998., 276. – 277. lpp.
- ¹⁵ Satversmes tiesas 2006. gada 2. novembra spriedums lietā Nr.2006-07-01, 18. punkts. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2006-07-01.htm [skatīts 12.01.2019.].
- ¹⁶ Informācijas atklātības likums. 29.10.1998. likums/LV, 334/335 (1395/1396), 06.11.1998.; Ziņotājs, 24.12.1998.
- ¹⁷ Par valsts noslēpumu. 17.10.1996. likums/LV, 181 (666), 29.10.1996.; Ziņotājs, 28.11.1996.
- ¹⁸ Latviešu valodas vārdnīca. 30 000 pamatvārdu un to skaidrojums. – Rīga: Avots, 2006., 1175. lpp.
- ¹⁹ Turpat, 1173. lpp.
- ²⁰ Valsts policijas nolikums. Ministru kabineta 18.01.2005. noteikumi Nr. 46/LV, 12 (3170), 21.01.2005.

Аннотация

В статье исследуются проблемы закрепления и реализации принципов в деятельности полиции, механизмы реализации принципов в деятельности сотрудников полиции; анализируются принципы работы полиции. Показывается роль, раскрываются значение и содержание принципов организации и деятельности полиции, закрепленных в законе «О полиции». Автором отмечены недостатки закона «О полиции», внесены предложения о дополнении закона.